ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

УДК 340.12
DOI https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2026.5/01

Петровська Ю. М.
https://orcid.org/0000-0002-9142-8541
Пенітенціарна академія України

Попружна А. В.
https://orcid.org/0000-0002-5079-2865
Пенітенціарна академія України

ЕВОЛЮЦІЯ УЯВЛЕНЬ ПРО СУТНІСТЬ І ПРИЗНАЧЕННЯ ПРАВА В ІСТОРІЇ ПРАВОВОЇ ДУМКИ

У статті досліджено еволюцію уявлень про сутність і призначення права в історії правової думки. Актуальність проблематики зумовлена плюралізмом сучасного праворозуміння та необхідністю з'ясування історико-теоретичних передумов формування нормативного, соціального й ціннісного вимірів права.

Методологічну основу дослідження становить поєднання історико-правового, порівняльно-правового, системно-структурного та формально-логічного методів. Історико-правовий метод застосовано для простеження генези та трансформації уявлень про право на різних етапах розвитку правової думки; порівняльно-правовий – для виявлення спільних і відмінних концептуальних засад основних типів праворозуміння; системно-структурний – для встановлення взаємозв'язку нормативних, соціальних і ціннісних характеристик права. Аналіз, синтез, узагальнення та теоретична систематизація використані для визначення наступності правових ідей і напрямів зміни критеріїв осмислення права та його суспільного призначення.

Простежено розвиток праворозуміння від античних уявлень про закон, природу, розум і справедливість до середньовічної правової думки, природно-правових концепцій Нового часу, юридичного позитивізму, соціологічної юриспруденції та правового реалізму. Окрему увагу приділено сучасному плюралізму та інтегративним тенденціям у юридичній науці. Встановлено, що зміна історичних типів праворозуміння супроводжувалася не лише переосмисленням критеріїв юридичної чинності та належності права, а й поступовим розширенням уявлень про його суспільне призначення. Виявлено взаємозв'язок між нормативним, соціальним і ціннісним способами осмислення права, сформованими в межах різних правових традицій та збереженими в сучасному праворозумінні.

Систематизовано зміни концептуальних засад розуміння права та його суспільного призначення на різних історичних етапах. Розкрито наступність правових ідей та особливості їх переосмислення відповідно до зміни суспільних і світоглядних орієнтирів. Запропоноване узагальнення дає змогу представити історію праворозуміння як взаємопов'язаний процес трансформації способів осмислення природи, змісту та суспільної ролі права.

Ключові слова: *право, праворозуміння, сутність права, призначення права, правова думка, природне право, юридичний позитивізм, соціологічне праворозуміння, плюралізм праворозуміння, інтегративне праворозуміння.*

© Петровська Ю. М., Попружна А. В., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

Постановка проблеми. Питання про сутність і призначення права належить до фундаментальних проблем юридичної науки, оскільки його розв'язання визначає розуміння природи права, його місця в суспільстві, співвідношення з державою, мораллю, свободою та справедливістю. Упродовж історичного розвитку правової думки зміст цих категорій не залишався незмінним. У різні періоди право пов'язували з природним порядком і справедливістю, волею державної влади, нормативним регулюванням суспільних відносин, захистом індивідуальної свободи, забезпеченням соціального порядку та утвердженням невідчужуваних прав людини. Така багатоманітність підходів відображає не лише розвиток юридичного знання, а й зміну суспільних уявлень про межі державної влади, свободу особи та критерії справедливого правопорядку.

Історія правової думки засвідчує поступове ускладнення уявлень про право: від пошуку його об'єктивних і моральних засад до формування концепцій, у яких право розглядається як нормативна, соціальна та ціннісна система. Водночас зміна правових доктрин не означала простого заперечення попередніх поглядів. Окремі ідеї природного права, юридичного позитивізму, соціологічного та інших типів праворозуміння зберегли своє значення й продовжують впливати на сучасну юридичну доктрину. Саме тому дослідження еволюції поглядів на право потребує встановлення наступності та відмінностей між основними історичними концепціями, а також визначення тих положень, які стали підґрунтям сучасного розуміння його сутності та суспільного призначення.

Актуальність окресленої проблематики посилюється сучасними трансформаціями правового регулювання, за яких право не може розглядатися виключно як система встановлених або санкціонованих державою норм. Утвердження верховенства права, пріоритету прав і свобод людини, принципів правової держави та демократичного врядування актуалізує ціннісний вимір права і водночас спонукає до переосмислення співвідношення його нормативних, соціальних та аксіологічних характеристик. У зв'язку з цим наукового значення набуває систематизація історичних змін у розумінні сутності та призначення права, виявлення закономірностей розвитку відповідних правових ідей та визначення їхнього впливу на сучасне праворозуміння.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика сутності та призначення права зберігає фундаментальне значення для сучасної юридичної науки. Вітчизняні й зарубіжні дослідження охоплюють широкий спектр питань, пов'язаних із формуванням природно-правової традиції, розвитком позитивістського та соціологічного праворозуміння, співвідношенням права і моралі, критеріями юридичної чинності, соціальною дією права, а також сучасним плюралізмом правових концепцій і можливостями їх інтеграції.

Історичні витоки уявлень про природу права та критерії справедливого закону розкриваються у працях Á. Tussay [1], R. Brouwer [2] та С. В. Завальнюка [3]. Á. Tussay досліджує співвідношення природного і неписаного права у класичній грецькій думці, тоді як R. Brouwer зосереджується на нормативності права та формуванні природно-правових уявлень у пізньоелліністичній традиції. С. В. Завальнюк звертається до античної правової спадщини крізь призму розвитку юридичних уявлень та способів пристосування загальних правових приписів до конкретних відносин. Середньовічний етап розвитку праворозуміння висвітлюють О. А. Бундак [4], J. Porter [5] та P. Riordan [6], акцентуючи на теологічних і схоластичних засадах права, співвідношенні природного та людського закону, його розумності, справедливості й спрямованості на спільне благо.

Окремий напрям становлять дослідження трансформації природно-правової традиції та її значення для подальшого розвитку юридичної думки. М. І. Козюбра [7] простежує історичну динаміку доктрини природного права та її значення для сучасної правової теорії і практики. R. Devetak [8] розглядає розвиток природно-правових ідей у зв'язку зі становленням нових уявлень про політичний і міжнародний порядок, а C. Crosato [9] аналізує співвідношення природно-правових та позитивістських елементів у правовій концепції Томаса Гоббса. Сукупно ці дослідження демонструють поступову раціоналізацію природного права та посилення його зв'язку зі свободою людини, легітимністю й межами державної влади.

Значну увагу в сучасній юридичній літературі приділено позитивістській традиції та переосмисленню її теоретичних засад. M. H. Yarom [10] досліджує проблему єдності права в позитивістській юриспруденції, зокрема відмінності між способами її обґрунтування в концепціях Джона Остіна та Ганса Кельзена. D. Priel [11] звертається до способів теоретичного пояснення права та його нормативної природи, а L. Green [12] переосмислює ключові положення концепції Герберта Харта.

Окреслені праці відображають внутрішню диференціацію юридичного позитивізму та розвиток уявлень про юридичну чинність, нормативність, системність і соціальні засади існування права.

Соціальний і практичний виміри права представлені у дослідженнях Т. Подковенко та К. Чорної [13], N. Morag-Levine [14] і A. Kawałek [15]. Т. Подковенко та К. Чорна розкривають соціокультурні засади концепції «живого права» Євгена Ерліха, N. Morag-Levine досліджує становлення соціологічної юриспруденції, а A. Kawałek звертається до її методологічних засад та розвитку реалістичного бачення права. У межах цього напряму право розглядається не лише через формальну чинність нормативних приписів, а й через його фактичне функціонування, суспільні відносини, правозастосування та практичні результати правового регулювання.

Сучасний стан праворозуміння та можливості взаємодії різних теоретичних підходів досліджують Т. П. Подковенко [16], С. Є. Камаралі й А. В. Старостюк [17], П. М. Рабінович, С. П. Рабінович та О. З. Панкевич [18]. У цих працях увага зосереджується на плюралізмі сучасного праворозуміння, багатоаспектності права та методологічних можливостях інтеграції різних способів його осмислення. Водночас інтегративний підхід розглядається не як механічне об'єднання правових концепцій, а як пошук можливостей взаємопов'язаного осмислення різних характеристик права.

Отже, наявні дослідження ґрунтовно розкривають окремі історичні типи праворозуміння, їх концептуальні засади та сучасні напрями осмислення права. Водночас недостатньо систематизованою залишається саме наскрізна трансформація уявлень про сутність і призначення права в історії правової думки, яка дала б змогу простежити не лише зміну окремих концепцій, а й наступність між ними, зміну критеріїв осмислення права та розширення уявлень про його суспільне призначення. Потребує подальшого узагальнення й питання про те, яким чином сформовані на різних історичних етапах нормативні, соціальні та ціннісні характеристики права зберігаються і переосмислюються в умовах сучасного плюралізму праворозуміння. Необхідність такого історико-теоретичного узагальнення визначила спрямованість цього дослідження.

Постановка завдання. Мета статті полягає у дослідженні еволюції уявлень про сутність і призначення права в історії правової думки, систематизації основних підходів до праворозуміння та визначенні закономірностей їх трансформації й впливу на формування сучасного розуміння права.

Виклад основного матеріалу. Уявлення про сутність і призначення права формувалися та змінювалися впродовж усього розвитку правової думки, відображаючи особливості суспільного устрою, характер державної влади та панівні світоглядні орієнтири відповідної історичної доби. Еволюція праворозуміння виявлялася насамперед у зміні поглядів на походження і природу права, його співвідношення з державою, мораллю та справедливістю, а також на роль права в упорядкуванні суспільних відносин і забезпеченні свободи людини. Простеження цих змін дає змогу визначити основні напрями трансформації правових ідей та їх наступність у сучасному праворозумінні.

З огляду на окреслене еволюцію уявлень про сутність і призначення права доцільно простежувати відповідно до основних етапів розвитку правової думки – від античних уявлень про право та справедливість, через середньовічне теологічне праворозуміння і природно-правові концепції Нового часу до позитивістських, соціологічних та інших концепцій XIX–XX ст. і сучасних підходів до розуміння права. Така послідовність дає змогу виявити не лише історичну зміну правових концепцій, а й трансформацію самого способу осмислення права, його ціннісних засад, соціальної ролі та призначення.

Відтак, початковий етап еволюції уявлень про сутність і призначення права пов'язаний з античною правовою думкою, у межах якої були сформульовані основні питання про природу права, його зв'язок зі справедливістю та співвідношення встановленого людьми закону з вищими засадами належного. Водночас античні уявлення не варто ототожнювати з уже сформованою доктриною природного права. У ранній грецькій традиції nomos спочатку означав переважно усталений і визнаний порядок поведінки, тоді як із розвитком поліса та писаного законодавства його зміст поступово набував більш виразного нормативного характеру [1, с. 118]. Поряд із писаними законами зберігалося уявлення про неписані правила, нормативний авторитет яких не зводився до волі людської влади [1, с. 119].

Важливим напрямом подальшого розвитку стало осмислення співвідношення nomos і physis – закону і природи. Це поставило питання про те, чи вичерпується право встановленнями політичної спільноти та законодавця, чи має воно відповідати

певним об'єктивним засадам. У класичній грецькій думці простежується прагнення подолати жорстке протиставлення закону і природи, хоча завершеної концепції природного права в її пізнішому розумінні ще не було [2, с. 94]. У платонівській традиції призначення права пов'язувалося з установленням розумного та справедливого порядку [3, с. 403]. Подальшого розвитку ця ідея набула у вченні Арістотеля, зокрема в концепції epieikeia, відповідно до якої загальність закону може потребувати коригування його застосування у винятковому випадку для забезпечення відповідності між нормативним приписом, його раціональною метою та справедливістю [3, с. 404].

В елліністичній та стоїчній правовій думці зв'язок права з природою набув більш універсального характеру. Стоїчна традиція пов'язувала закон із раціональним порядком природи, що сприяло поступовому виходу праворозуміння за межі нормативного порядку окремого поліса [2, с. 95]. У пізньоелліністичний період взаємодія цих філософських ідей із римською юридичною традицією сприяла подальшому розвитку природно-правового способу осмислення права. У римській правовій думці право дедалі виразніше пов'язувалося з розумом і природою, а юридична практика надала цим уявленням прикладного змісту через розвиток ius, aequitas та засобів пристосування загальних правових приписів до конкретних суспільних відносин [2, с. 103; 3, с. 401].

Отже, антична правова думка заклала фундаментальні напрями подальшого праворозуміння: від сприйняття права як усталеного порядку – до осмислення писаного закону, його співвідношення зі справедливістю, природою та раціональними засадами. Водночас розширювалося й уявлення про призначення права – від підтримання порядку в політичній спільноті до забезпечення справедливості, загального блага та відповідності правового регулювання більш універсальним засадам.

Наступний етап еволюції уявлень про сутність і призначення права пов'язаний із середньовічною правовою думкою. На відміну від античної традиції, у якій пошук засад права поступово спрямовувався до природи, розуму та справедливості, середньовічне праворозуміння формувалося переважно в межах теоцентричного світогляду. Право включалося до ієрархічно організованого нормативного порядку, вищою основою якого визнавався божественний порядок, а оцінка людських установлень передбачала їх співвіднесення з вищими засадами справедливості. Водночас середньовічна правова думка не була однорідною: її розвиток відображав поступове ускладнення уявлень про співвідношення божественного порядку, природного закону, людського розуму та позитивного права.

Важливе підґрунтя середньовічного християнського праворозуміння становила спадщина Августина Блаженного. Земний правопорядок розглядався ним як недосконалий і тимчасовий, а держава та її закони – передусім як засоби стримування людських пристрастей, забезпечення миру й суспільного порядку. Водночас справедливість земного закону не мала самодостатнього характеру, оскільки його належність визначалася відповідністю вищим божественним засадам [4, с. 9].

Подальший розвиток середньовічного праворозуміння був пов'язаний із посиленням його раціоналістичної складової та становленням схоластичної юриспруденції. Взаємодія християнської теології з античною філософською і римською правовою спадщиною сприяла систематизації уявлень про природу закону, його легітимність, межі та співвідношення з вищими нормативними засадами [5, с. 70]. Найбільш послідовного вираження цей синтез набув у вченні Фоми Аквінського, в якому право не зводилося до владного припису або засобу примусу, а пов'язувалося з розумним упорядкуванням життя спільноти та спрямованістю на спільне благо [6, с. 245].

Системність такого праворозуміння виявилася у розмежуванні вічного, природного, людського та божественного законів. Вічний закон виражав божественний розум, природний закон забезпечував причетність людини як розумної істоти до цього нормативного порядку, а людський закон конкретизував його засади у регулюванні суспільних відносин. Відтак обов'язковість людського закону не визначалася лише фактом його встановлення владою: значення мали його розумність, спрямованість на спільне благо та відповідність природному закону [6, с. 246]. Такий підхід істотно розширював уявлення про призначення права, яке мало не лише підтримувати порядок, а й спрямовувати суспільне життя до справедливості та спільного блага [4, с. 10].

Отже, середньовічне праворозуміння характеризувалося не простим запереченням античної правової спадщини, а її переосмисленням у межах християнського світогляду. Античні ідеї розуму, природи та справедливості були включені до ієрархічної системи нормативних засад, у якій людський закон співвідносився з природним і вищим порядком. Водночас поступове визнання раціональної природи закону, його спрямованості

на спільне благо та залежності належності позитивного права від вищих засад створило концептуальні передумови для подальшого розвитку природно-правових учень Нового часу.

Подальший етап еволюції праворозуміння пов'язаний із природно-правовими концепціями Нового часу, у межах яких середньовічні уявлення про природний закон зазнали істотного переосмислення. Природне право зберігало значення вищого критерію оцінки людських установлень, однак його обґрунтування дедалі більше пов'язувалося з природою і розумом людини, її свободою та здатністю визначати засади суспільного співжиття. Відповідно, послаблювалася безпосередня залежність природно-правових уявлень від теологічного пояснення та утверджувався їх раціоналістичний характер [7, с. 20].

Важливе місце в цій трансформації належало вченню Гуго Гроція, раціоналістичний підхід якого став одним із вихідних пунктів подальшого розвитку новочасної школи природного права [7, с. 21]. У працях її представників природно-правова проблематика дедалі тісніше поєднувалася з категоріями природного стану, свободи, суспільного договору та політичної влади. Це зміщувало увагу від пошуку місця людського закону в установленій Богом нормативній ієрархії до обґрунтування засад і меж державної влади через природу та права самої людини [8, с. 92].

Водночас розвиток природно-правової традиції не був лінійним. Особливо виразно це простежується у вченні Томаса Гоббса, в якому природне право пов'язувалося зі свободою людини, проте забезпечення стабільного правопорядку вимагало встановлення суверенної влади. Саме співвідношення природного закону і волі суверена зумовило різні оцінки його концепції – як продовження природно-правової традиції та водночас як одного з інтелектуальних витоків юридичного позитивізму [9, с. 195].

Відтак, природно-правові концепції Нового часу істотно змінили уявлення про сутність і призначення права. Якщо середньовічне праворозуміння включало людський закон до ієрархії вищого божественного порядку, то в Новий час природне право дедалі більше пов'язувалося з розумом, свободою та природними правами людини. Право набувало значення не лише засобу впорядкування суспільних відносин, а й критерію легітимності та меж державної влади, що створило концептуальні передумови для розвитку доктрини прав людини та подальшої диференціації природно-правового і позитивістського праворозуміння.

Істотна зміна способу осмислення права відбулася з утвердженням у XIX ст. юридичного позитивізму. На відміну від природно-правової традиції, позитивістське праворозуміння зосередило увагу не на відповідності права вищим моральним або природним засадам, а на ознаках, за якими воно набуває юридичної чинності в межах організованого правопорядку. Унаслідок цього питання про існування і чинність права дедалі чіткіше відмежовувалося від питання про його моральну виправданість.

У класичному позитивізмі Джона Остіна право пов'язувалося насамперед із установленими суверенною владою приписами, що надало особливого значення формальному джерелу юридичної обов'язковості. Проте подальший розвиток позитивістської традиції засвідчив її внутрішню диференціацію. Якщо остінівський підхід пояснював єдність права через зовнішній щодо правової системи факт суверенної влади, то нормативізм Ганса Кельзена переніс центр уваги на внутрішню єдність і взаємозв'язок правових норм [10, с. 241]. Право набуло значення автономної нормативної системи, юридична чинність елементів якої визначалася їх місцем і зв'язками в межах відповідного нормативного порядку [11, с. 500].

Подальше переосмислення позитивістського праворозуміння пов'язане з концепцією Герберта Харта, яка дала змогу відійти від зведення права до наказу суверена та примусу. Право осмислювалося як складна система правил, існування і функціонування якої пов'язані із соціальними практиками та визнанням відповідних джерел права. Водночас позитивістське розмежування права і моралі не означало заперечення можливості їх змістовного перетину, а стосувалося насамперед критеріїв встановлення існування та юридичної чинності права [12, с. 31].

Отже, позитивістське праворозуміння змістило акцент із пошуку надпозитивних засад права на дослідження способів його встановлення, чинності та системної організації. У процесі його розвитку право пройшло шлях від переважного пов'язування з волею суверена до розуміння як автономної нормативної системи та складного соціально зумовленого порядку правил. Така трансформація поглибила уявлення про формально-нормативну природу права, однак водночас актуалізувала питання про його соціальну зумовленість, реальну дію та взаємодію із суспільними відносинами, що стало одним із чинників подальшого розвитку соціологічних підходів до праворозуміння.

Зосередження позитивістського праворозуміння на формально-нормативних характеристиках права водночас актуалізувало питання про його зв'язок із реальною суспільною практикою. Наприкінці XIX – на початку XX ст. це виразно проявилося у становленні соціологічного напряму, представники якого розширили предмет праворозуміння, звернувшись до соціальних умов формування, функціонування та фактичної дії права. Право дедалі більше осмислювалося не лише як система юридично чинних норм, а як явище, зміст якого розкривається у взаємодії із суспільними відносинами та соціальними інститутами.

Одним із найбільш виразних проявів такого підходу стала концепція «живого права» Євгена Ерліха. На відміну від праворозуміння, зосередженого переважно на офіційно встановлених приписах, у ній увага переносилася на реально сформовані правові відносини та правила, якими фактично керуються учасники суспільного життя. Закон при цьому розглядався як один із засобів забезпечення права, а практична дія правового припису пов'язувалася із соціальною структурою, інтересами, звичаями і традиціями суспільства [13, с. 21]. Соціологічна юриспруденція Роско Паунда розвинула цю спрямованість, пов'язавши осмислення права з його суспільним призначенням та фактичними результатами дії [14, с. 437]. Право в такому розумінні мало оцінюватися не лише за внутрішньою логікою нормативної системи, а й за здатністю узгоджувати конкуруючі суспільні інтереси [15, с. 84].

У XX ст. увагу до фактичного функціонування права посилив правовий реалізм. Порівняно із соціологічною юриспруденцією цей напрям переніс особливий акцент на практику правозастосування, діяльність судів та реальні чинники, що впливають на юридичні рішення. Право відповідно досліджувалося через досвід його функціонування, поведінку правозастосувачів і практичні наслідки юридичних рішень, а не виключно через формальну структуру правових норм [15, с. 88]. Водночас соціологічна юриспруденція і правовий реалізм не становили цілком відокремлених напрямів: між ними існувала змістовна наступність, пов'язана зі спільною увагою до права в його реальному соціальному середовищі [15, с. 82].

Зазначені зміни засвідчують, що соціологічні та реалістичні концепції XIX–XX ст. істотно розширили уявлення про сутність і призначення права порівняно з його переважно формально-нормативним осмисленням. Право дедалі більше розглядалося як соціально діючий регулятор, зміст якого виявляється не лише в юридичних приписах, а й у суспільних відносинах та практиці їх реалізації. Відповідно, його призначення пов'язувалося не тільки із забезпеченням нормативного порядку, а й з узгодженням суспільних інтересів та реальною здатністю впливати на суспільні відносини. Таке розширення праворозуміння створило передумови для сучасного співіснування нормативних, соціологічних і ціннісних підходів до права.

Варто наголосити, що сучасний етап розвитку правової думки характеризується плюралізмом підходів до праворозуміння, що відображає складність самого права та неможливість вичерпного пояснення його природи в межах однієї теоретичної концепції. Нормативний, природно-правовий, соціологічний та інші підходи продовжують зберігати методологічну самостійність, акцентуючи відповідно на формальній визначеності й чинності правових норм, ціннісних засадах права, його соціальній зумовленості та реальному функціонуванні. Сучасне праворозуміння тому дедалі більше орієнтується на багатовимірне осмислення права та врахування різних аспектів його існування [16, с. 20].

Порівняно з попередніми етапами принципова зміна полягає не у витісненні одного типу праворозуміння іншим, а в усвідомленні пізнавальної обмеженості їх ізольованого застосування. Це зумовлює розвиток інтегративних тенденцій, спрямованих на виокремлення теоретично значущих положень різних правових концепцій та їх використання для комплексного й багатоаспектного осмислення права [17, с. 17]. Водночас інтеграцію не слід ототожнювати з механічним поєднанням різнорідних доктрин або формуванням єдиного універсального визначення права. Йдеться про синтез різних аспектів праворозуміння, за якого їх відмінності та суперечності не усуваються формально, а включаються до більш цілісного бачення права як складного і багатогранного явища [18, с. 50].

Змінилося й розуміння призначення права. Якщо на попередніх етапах окремі концепції висували на перший план підтримання порядку, справедливість, державну нормативність або соціальну дієвість, то сучасне праворозуміння дає підстави розглядати ці характеристики у взаємозв'язку. Право постає не лише системою норм, а й носієм цінностей, пов'язаних зі свободою, справедливістю, людською гідністю та захистом прав людини [16, с. 18].

У результаті історична еволюція праворозуміння привела не до утвердження єдиної завершеної концепції права, а до визнання багатовимірності його природи. Сучасний плюралізм зберігає пізнавальний потенціал основних правових традицій, тоді як інтегративні тенденції спрямовані на встановлення взаємозв'язку між нормативними, соціальними та ціннісними характеристиками права. Це дає змогу розглядати його сутність через поєднання юридичної нормативності, соціальної дієвості та ціннісного змісту, а призначення – через забезпечення правового порядку, визначення меж публічної влади та утвердження прав і свобод людини.

Зіставлення розглянутих підходів дає змогу представити еволюцію праворозуміння не лише як послідовну зміну правових концепцій, а як поступову трансформацію критеріїв осмислення права та його суспільного призначення. Для узагальнення виявлених змін доцільно зіставити основні етапи за домінуючим способом обґрунтування права, його функціональною спрямованістю та результатом відповідної трансформації праворозуміння (табл. 1).

Таблиця 1

Еволюція уявлень про сутність і призначення права в історії правової думки

Етап розвитку правової думки	Концептуальна основа розуміння права	Домінуюче уявлення про призначення права	Ключова трансформація праворозуміння
Антична правова думка	Право осмислюється у співвідношенні встановленого порядку з природою, розумом і справедливістю	Упорядкування життя політичної спільноти, забезпечення справедливості та загального блага	Від сприйняття права як усталеного порядку – до пошуку об'єктивних і раціональних засад належного та критеріїв справедливості закону
Середньовічне праворозуміння	Людський закон включається до ієрархії нормативних засад і оцінюється через його відповідність природному та вищому порядку	Забезпечення миру й суспільного порядку, спрямування людських установлень до справедливості та спільного блага	Переосмислення античних ідей природи, розуму та справедливості в межах теоцентричного світогляду з поступовим посиленням раціонального обґрунтування закону
Природно-правові концепції Нового часу	Джерело критеріїв належного права дедалі більше пов'язується з природою і розумом людини, її свободою та природними правами	Захист природних прав і свободи людини, обґрунтування легітимності та меж державної влади	Перенесення центру праворозуміння від теологічно обґрунтованого нормативного порядку до людини як носія невідчужуваних прав; раціоналізація природного права
Юридичний позитивізм XIX–XX ст.	Право розглядається через формальні критерії юридичної чинності, нормативність, системність та інституційно визнані джерела	Забезпечення визначеності, загальнообов'язковості й стабільності нормативного порядку	Відмежування юридичної чинності права від його моральної виправданості; утвердження права як самостійного нормативного порядку
Соціологічні та реалістичні концепції XIX–XX ст.	Сутність права розкривається через його соціальну зумовленість, фактичну дію, правозастосування та практичні наслідки	Реальне впорядкування суспільних відносин, узгодження інтересів і забезпечення дієвості правового регулювання	Розширення предмета праворозуміння від юридично чинної норми до права в його соціальному функціонуванні та практиці реалізації
Сучасний плюралізм підходів і тенденції їх інтеграції	Право осмислюється як багатовимірне явище у взаємозв'язку нормативних, соціальних і ціннісних характеристик	Забезпечення правового порядку, визначення меж публічної влади, захист прав і свобод людини, утвердження справедливості та людської гідності	Поєднання плюралізму типів праворозуміння з тенденцією до методологічного взаємодоповнення різних вимірів права без усунення концептуальних відмінностей.

Джерело: авторське узагальнення, сформоване на підставі аналізу результатів вітчизняних і зарубіжних наукових досліджень щодо еволюції уявлень про сутність і призначення права, трансформації основних підходів до праворозуміння та тенденцій їх розвитку й інтеграції [1–18]

Наведене узагальнення демонструє наступність розвитку правових ідей та поступове ускладнення способів осмислення права. Кожний наступний етап не лише формував нові критерії його розуміння, а й переосмислював окремі положення попередніх правових традицій відповідно до змін суспільних і світоглядних орієнтирів. Водночас трансформація уявлень про сутність права супроводжувалася розширенням його суспільного призначення, що зумовило формування сучасного багатовимірного праворозуміння.

Висновки. Таким чином, еволюція уявлень про сутність і призначення права засвідчує поступове розширення меж праворозуміння та ускладнення способів пояснення правової дійсності. Історична зміна правових концепцій не мала характеру послідовного заперечення попередніх підходів: сформовані ними уявлення про справедливість, природні права, нормативність, соціальну дієвість і ціннісні засади права зберігалися, переосмислювалися та набували нового змісту. Встановлено, що визначальною тенденцією цієї еволюції став перехід від переважно одновимірних способів пояснення права до визнання багатовимірності його природи та взаємозв'язку нормативних, соціальних і ціннісних характеристик.

Сучасний плюралізм праворозуміння постає закономірним результатом такого розвитку, тоді як інтегративні тенденції відображають прагнення використати пізнавальний потенціал різних правових традицій без їх механічного поєднання. Відповідно, сучасне розуміння призначення права виходить за межі забезпечення нормативного порядку й охоплює обмеження публічної влади, захист прав і свобод людини, утвердження справедливості та людської гідності.

Перспективи подальших досліджень полягають у визначенні меж і методологічних можливостей інтеграції різних типів праворозуміння, а також у з'ясуванні трансформації сутності та призначення права під впливом сучасних суспільних, технологічних і правових змін.

Список літератури:

1. Tussay Á. Natural law and unwritten law in Classical Greek thought. *Hungarian Journal of Legal Studies*. 2024. Vol. 65. №. 1. P. 114–134. DOI: https://doi.org/10.1556/2052.2024.00534

2. Brouwer R. The Normativity of Law in Nature Revisited: Natural Law in Late Hellenistic Thought. *Ancient Philosophy Today: DIALOGOI*. 2022. Vol. 4. P. 91–110. DOI: https://doi.org/10.3366/anph.2022.0080

3. Завальнюк С. В. Витоки концепції прогалин у приватному праві в античній правовій думці. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2026. Вип. 93. Ч. 1. С. 401–406. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.93.1.55

4. Бундак О. А. Теократична концепція держави та права у середньовіччі (на прикладі Августина Блаженного та Фоми Аквінського). *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Право.* 2025. Вип. 30. С. 7–15. DOI: https://doi.org/10.34079/2518-1319-2025-15-30-7-15

5. Porter J. Law in the Context of Medieval Scholasticism. The Oxford Handbook of Christianity and Law : ed. by J. Witte Jr., R. Domingo. Oxford : Oxford University Press, 2023. P. 70–84. DOI: https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780197606759.013.6

6. Riordan P. Misunderstanding Aquinas on Law. *New Blackfriars.* 2025. Vol. 106. P. 243–254. DOI: https://doi.org/10.1017/nbf.2025.12

7. Козюбра М. І. Доктрина природного права: через історичні злети й падіння до визнання основою найважливіших досягнень сучасної правової теорії та практики. *Право України.* 2021. № 1. С. 12–42. DOI: https://doi.org/10.33498/louu-2021-01-012

8. Devetak R. Natural Law and the Rise of the International. Rise of the International : ed. by R. Devetak, T. Dunne. Oxford : Oxford University Press, 2024. P. 92–112. DOI: https://doi.org/10.1093/oso/9780192871640.003.0005

9. Crosato C. What About Natural Law in Hobbes? Dialogue Between the Natural Law and the Legal Positivist Hypothesis. *Jus Cogens.* 2023. Vol. 5. №. 2–3. P. 195–227. DOI: https://doi.org/10.1007/s42439-023-00085-w

10. Yarom M. H. Positivism and Unity. *Canadian Journal of Law & Jurisprudence.* 2023. Vol. 36. №. 1. P. 241–280. DOI: https://doi.org/10.1017/cjlj.2022.28

11. Priel D. Ways of Explaining Law. *The Modern Law Review.* 2024. Vol. 87. №. 2. P. 497–520. DOI: https://doi.org/10.1111/1468-2230.12863

12. Green L. The Concept of Law Revisited. The Germ of Justice: Essays in General Jurisprudence. Oxford : Oxford University Press, 2023. P. 31–56. DOI: https://doi.org/10.1093/oso/9780192886941.003.0002

13. Подковенко Т., Чорна К. Соціокультурні засади концепції «живого права» Євгена Ерліха. *Актуальні проблеми правознавства.* 2021. Вип. 4. С. 18–24. DOI: https://doi.org/10.35774/app2021.04.018

14. Morag-Levine N. Sociological Jurisprudence and The Spirit of The Common Law. The Oxford Handbook of Legal History : ed. by M. D. Dubber, C. Tomlins. Oxford : Oxford University Press, 2018. P. 437–456. DOI: https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780198794356.013.24

15. Kawałek A. Strengthening the Theoretical Commitments Underpinning Therapeutic Jurisprudence Research: Ontology and Epistemology. *Liverpool Law Review*. 2024. Vol. 45. №. 1. P. 73–103. DOI: https://doi.org/10.1007/s10991-023-09329-7

16. Подковенко Т. П. Плюралізм сучасного праворозуміння в контексті європейської правової традиції. *Актуальні проблеми правознавства*. 2026. № 2 (46). С. 18–24. DOI: https://doi.org/10.35774/app2026.02.018

17. Камаралі С. Є., Старостюк А. В. Теоретико-методологічні підходи праворозуміння в сучасній українській школі. *Ірпінський юридичний часопис*. 2023. № 3 (12). С. 11–21. DOI: https://doi.org/10.33244/2617-4154-3(12)-2023-11-21

18. Рабінович П. М., Рабінович С. П., Панкевич О. З. Інтегральність праворозуміння як методологічна проблема. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2021. Т. 28. № 3. С. 47–55. DOI: https://doi.org/10.37635/jnalsu.28(3).2021.47-55

Petrovska Yu. M., Popruzhna A. V. EVOLUTION OF VIEWS ON THE ESSENCE AND PURPOSE OF LAW IN THE HISTORY OF LEGAL THOUGHT

The article examines the evolution of views on the essence and purpose of law throughout the history of legal thought. The relevance of the issue is determined by the pluralism of contemporary legal understanding and the need to clarify the historical and theoretical foundations underlying the formation of the normative, social, and value dimensions of law.

The methodological framework of the study combines historical-legal, comparative-legal, systemic-structural, and formal-logical methods. The historical-legal method was employed to trace the genesis and transformation of views on law at different stages in the development of legal thought; the comparative-legal method was used to identify common and distinctive conceptual foundations of the principal approaches to understanding law; and the systemic-structural method was applied to establish the interrelationship between the normative, social, and value-based characteristics of law. Analysis, synthesis, generalization, and theoretical systematization were used to identify the continuity of legal ideas and the directions in which the criteria for understanding law and its social purpose have evolved.

The development of legal understanding is traced from ancient conceptions of law, nature, reason, and justice through medieval legal thought, natural law theories of the modern era, legal positivism, sociological jurisprudence, and legal realism. Particular attention is paid to contemporary pluralism and integrative tendencies in legal scholarship. It is established that changes in historical approaches to understanding law involved not only a reconsideration of the criteria of legal validity and the foundations of law, but also a gradual broadening of views on its social purpose. The interrelationship between the normative, social, and value-based dimensions of understanding law, which emerged within different legal traditions and have been preserved in contemporary legal thought, is identified.

Changes in the conceptual foundations of understanding law and its social purpose at different historical stages are systematized. The continuity of legal ideas and the specific features of their reinterpretation in response to changing social and intellectual orientations are revealed. The proposed synthesis makes it possible to present the history of legal understanding as an interconnected process in which approaches to the nature, content, and social role of law have been progressively transformed.

Keywords: *law, legal understanding, essence of law, purpose of law, legal thought, natural law, legal positivism, sociological understanding of law, pluralism of legal understanding, integrative understanding of law.*

Дата першого надходження статті до видання: 08.09.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 25.09.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 18.11.2026